حاشیه ابن ادریس بر صحیفه سجادیه

مجید غلامی جلیسه *

چکیده: نویسنده در این گفتار، حاشیهٔ محمد بن ادریس حلّی، فقیه شیعی نامدار قرن ششم هجری بر صحیفهٔ سجادیه را به عنوان نخستین شرح لغوی صحیفه که به دست ما رسیده، می‌شناساند. این حاشیهٔ مختصر، بیشتر به لغات صحیفه پرداخته و در راستای اهتمام ابن ادریس به تحقیق و ترویج صحیفه ارزش دارد. نویسنده، شرح حال ابن ادریس، سند روایتی او، راویان نسخه او از صحیفه، روش ابن ادریس در این حاشیه را ـ براساس تنها نسخهٔ خطی شناخته شده از این کتاب ـ تبیین کرده و شرح دو دعای صحیفه را به عنوان نمونه‌ای از کتاب نقل کرده است.

کلید واژه‌ها: صحیفه سجادیه، شروح / ابن ادریس حلّی، محمد / راویان صحیفه سجادیه، قرن ششم / فقهای شیعه امامیه، قرن ششم / صحیفه ابن ادریس، راویان / شروح صحیفه سجادیه، مخطوطات.

۱ ـ مقدمه :

صحیفهٔ سجادیه به عنوان یک مجموعهٔ مأثور، همواره مورد توجه عالمان بوده و هست، کتابت فراوان و نگارش صدها شرح و ترجمه و اجازهٔ روایتی بر این کتاب، خود

---

* ـ نسخه‌شناس، مدیر سایت نسخه‌شناسیِ بیاض www.Bayaz.net.

حکایت از اهتمام عالمان به حفظ و شناسایی و معرفی این مجموعهٔ گرانقدر دارد.

در نگاهی اجمالی به شروح صحیفه، می‌توان گونه‌ای از این شروح را صرفاً لغوی نامید که مؤلفان آنها با توجه به اهمیت فهم دقیق این کتاب ارزشمند، اقدام به نگارش این نوع از شروح پرداخته‌اند و این در حالی است که دیگر شارحان این کتاب نیز، عنایت خاصّی به توضیح و تفسیر لغات آن داشته‌اند.

شرح‌هایی‌که مستقلاً به مباحث‌لغوی پرداخته‌اند و گزارش آن به دست ما رسیده،به قرارزیر است.

۱) **حاشیة علی الصحیفة الکاملة** / محمدبن احمد بن ادریس حلی (۵۹۸)[۱]

۲) **تعلیقات علی الصحیفة السجادیة** / مولی محسن فیض کاشانی (م ۱۰۹۱ ق)[۲]

۳) **حل لغات الصحیفة السجادیة** / محمدباقربن محمد شفیع حسینی منجم (بعد از ۱۱۲۰ق)[۳]

۴) **لغات صحیفه** / محمد عبدالباقی[۴]

۵) **تبیان اللغة** / میرزا محمد علی بن محمد نصیر مدرس گیلان چهاردهی (م۱۳۳۴ق)[۵]

---

۱ ـ تنها یک نسخه از این شرح شناسایی شده است که توضیح و تفصیل آن خواهد آمد.

۲ ـ این شرح در سال ۱۳۱۷ قمری به خط زین‌العابدین محمد قمی، در حاشیه نورالانوار به همراه حاشیه میرداماد بر صحیفه و حدیقهٔ هلالیه، به صورت سنگی در ۲۹۸ ص در تهران به چاپ رسیده است. بعد از آن در سال ۱۴۰۷ قمری با تحقیق مؤسسه آل البیت علیهم‌السلام لإحیاء التراث در ۱۲۶ص توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به چاپ رسیده است. از این شرح نسخه‌های خطی فراوانی موجود است. رک: شروح و ترجمه‌های صحیفه سجادیه، ص ۵۰.

۳ ـ این شرح در سال ۱۳۷۸ ش با تحقیق قیس عطار در ۲۶۴ ص، توسط انتشارات تاسوعا در مشهد به چاپ رسیده است. تاکنون سه نسخه‌ی خطی از این شرح شناخته شده است. رک: همان، ص ۸۲.

۴ ـ تاکنون یک نسخه‌ی خطی از این کتاب شناسایی شده است. رک: شروح و ترجمه‌های صحیفه سجادیه، ص ۱۸۴.

۵ ـ نسخه‌ی منحصر به فرد این رساله در کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۶۱۱۰ و به خط مؤلف موجود است. این شرح بزودی با تصحیح و تحقیق اینجانب در سلسله‌ی کتب میراث حدیث شیعه به چاپ خواهد

در میان این شروح، نخستین قدیمی‌ترین شرح لغوی که به دست ما رسیده، شرحی است که ابن ادریس نگاشته است که از جهات مختلف مورد اهمیت و دقت نظر می‌نماید. در این مجال، به بررسی اجمالی این رساله خواهیم پرداخت.

۲ ـ مؤلف رساله:

فخرالدین أبوعبداللّه محمد بن منصور بن احمد بن ادریسِ عجلی حلی (ح ۵۴۳ـ۵۹۸ق) از فقیهان بزرگ امامیه بوده است. از مشایخ وی، می‌توان از بزرگانی چون سید أبوالمکارم حمزة بن علی بن زهرة الحلبي[۱]، عماد الدین محمد بن أبی القاسم طبری[۲]، عربی بن مسافر عبادی[۳]، حسین بن هبةالله بن رطبة سوراوی[۴]، عبدالله بن جعفر دوریستی[۵]، ابوالحسن علی بن ابراهیم العریضی[۶] و سید شرفشاه الأفطسی[۷] نام برد. شهرت ابن ادریس به شکستن سنت تقلید از آراء شیخ طوسی در مسائل فقهی است و صفدی وی را در فقه عدیم النظیر دانسته است. از جمله شاگردان وی، می‌توان به محی الدین محمد بن عبدالله بن علی بن زهره[۸]، شمس‌الدین فخار بن معد بن فخار الموسوی الحائری[۹]، [۱۰]، محمد بن نما الحلی[۱۱]، أبوالحسن علی بن

رسید. دربارهٔ آن بنگرید به مقالهٔ استاد محمد وفادار مرادی در سفینه، شمارهٔ ۶.

۱ ـ بحارالانوار: ۱۰۵ / ۱۵۸. ۲ ـ ریاض العلماء: ۵ / ۳۲.

۳ ـ بحارالانوار: ۱۰۴ / ۱۵۵ و ۱۵۶ و ۱۵۸ و ۱۶۰ و ۱۹۷، ۱۰۵ / ۱۱۱؛ روضات الجنات: ۶ / ۲۷۷.

۴ ـ بحارالانوار: ۱۰۴ / ۱۵۸ و ۱۸۹ و ۱۰۶ / ۳۰ و ۳۷ ؛ ریاض العلماء: ۵ / ۳۲.

۵ ـ بحاراالانوار: ۱۰۴ / ۱۵۵ و ۱۵۶ و ۱۶۰ و ۱۰۶ / ۴۱. ۶ ـ همان: ۳۵ / ۱۱۲.

۷ ـ همان: ۱۰۴ / ۱۵۵ و ۱۵۶. ۸ ـ ریاض العلماء: ۵ / ۱۱۴؛ مقباس الأنوار: ۱۱.

۹ ـ الأربعون حدیثا (شهید اوّل): ۸۱ ؛ المحتضر: ۸؛ بحارالانوار: ۱۰۴ / ۱۹۷ ؛ أمل الامل: ۲ / ۲۱۴.

۱۰ ـ بحارالانوار: ۱۰۴ / ۷۹ و ۱۰۶ / ۱۷ و ۱۸ و ۳۰.

۱۱ ـ برای اطلاع از روایت‌هایی که محمدبن نما از ابن ادریس نقل کرده است. ر ک: فرحة الغری: ۷۷ و ۱۰۷ و ۱۱۳؛ بحارالانوار: ۴۲ / ۲۱۸، ۱۰۴ / ۱۹۰ و ۱۹۷ و ۲۲۴، ۱۰۵ / ۴۵ و ۱۱۱ و ۱۶۳، ۱۰۶ / ۳۷.

یحیی خیاط السوراوی[۱]، سدید الدین أبی العباس احمد بن مسعود الاسدی[۲]، عمران بن موسی[۳] و یحیی بن سعید[۴] نام برد.

از آثار وی می‌توان به کتاب السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی[۵]، النوادر (مستطرفات السرائر)[۶] منتخب تبیان شیخ طوسی[۷]، حاشیه بر تبیان[۸]، رساله در تکلیف[۹]، رساله در مضایقه و مواسعه[۱۰]، اجوبة مسائل[۱۱]، رساله در تتمیم آب قلیل به کر[۱۲]، رساله در معنی ناصب، مناسک، شرح الصحیفة[۱۳] نام برد.

۳ ـ صحیفه سجادیة ابن ادریس:

ابن ادریس اهتمام فوق‌العاده‌ای در شناسایی و نگهداری و استنساخ کتب شیعی

---

۱ ـ بحارالانوار: ۱۰۴ / ۱۳۵، ۱۰۶ / ۲۲ و ۲۸.

۲ ـ الاربعون حدیثا (شهید اوّل): ۲۱ و ۳۵ و ۵۹.

۳ ـ الملاحم و الفتن: ۲۲۱.

۴ ـ الاربعون حدیثا (شهید اول): ۴۶.

۵ ـ هدیة العارفین: ۲ / ۱۰۵؛ کشف الحجب و الاستار: ۳۰۸؛ الذریعه: ۱۲ / ۱۵۵.

۶ ـ این کتاب به تحقیق و نشر مؤسسه امام مهدی درسال ۱۴۰۸ قمری در قم به چاپ رسیده است.

۷ ـ اسماعیل پاشا از رساله‌ای با نام تعلیقات التبیان نام برده است. رک: هدیة العارفین: ۲ / ۱۰۵.

۸ ـ مرحوم آقا بزرگ تهرانی بنا بر نقل قول شیخ حر عاملی تأکید می‌کند که حاشیه بر تبیان شیخ طوسی کتابی غیر از مختصر التبیان وی می‌باشد. رک: الذریعة: ۶ / ۳۱، ۲۰ / ۱۸۴، ۲۲ / ۴۴۰.

۹ ـ نسخه خطی: ملی: ۸ / ۳۶۷

۱۰ ـ آقا بزرگ تهرانی عنوان کتاب را این‌گونه بیان می‌دارد: «خلاصة الاستدلال فی المواسعة و المضایقة» و می‌گوید: این عنوان را شهید در کتاب غایة المراد ذکر کرده است. رک: الذریعه: ۷ / ۲۱۱. آقا بزرگ تهرانی در جای دیگر، از کتابی با نام «مختصر فی المضایقة» یاد می‌کند و نسخه‌ای از آن نیز می‌شناساند. رک: الذریعة: ۲۰ / ۱۷۵، ۲۱ / ۱۳۴، ۲۳ / ۲۲۳.

۱۱ ـ اسماعیل پاشا نسخه‌ای با نام اجوبة المسائل در ایضاح المکنون: ۱ / ۲۷ و نسخه‌ای دیگر با نام اجوبة المسائل در ایضاح المکنون ۱ / ۲۸ و هدیة العارفین: ۲ / ۱۰۵ شناسانده است. آقا بزرگ در الذریعة می‌گوید که این کتاب را جعفر بن احمد بن قمرویه الحائری شاگرد ابن ادریس در سال ۵۸۸ قمری گرد آورده است. رک: الذریعة: ۲۰ / ۳۳۰.

۱۲ ـ الذریعة: ۲۰ / ۳۸۴.

۱۳ ـ همان: ۱۳ / ۳۵۸.

داشت. استنساخ کتاب‌هایی چون قرب الاسناد حمیری، مصباح المتهجد شیخ طوسی، رجال شیخ طوسی، کتاب سکونی، الجوهر فی الفروع ابن براج و معدن الجواهر علامه کراجکی، و در نهایت استنساخ صحیفه‌ی سجادیه از جمله کتاب‌هایی است که اطلاع از استنساخ آنها به دست ابن ادریس به ما رسیده است.

دقت نظر، تسلّط به علوم مختلف اسلامی خاصه لغت و ادب عربی، اطمینان خاصی به علمای بعد از وی در استناد به آثار کتابت شده توسط وی داده است.

ابن ادریس خود در باب مقابله صحیفه نگاشته‌ی خود اینگونه آورده است:

«بلغ‌العرض بأصل خبر الموجود و بذل فیه الجهد و الطاقة إلا ما زاغ عنه النظر و حسر عنه البصر» (۱)

دو نکته‌ی قابل توجه در این سخن ابن ادریس به چشم می‌خورد: اول آنکه ابن ادریس در مقابله‌ی صحیفه‌ی سجادیه، بهترین نسخه از صحیفه را به دست آورده و آنگاه نسخه‌ی خود را با آن مقابله کرده است. دیگر اینکه تمام سعی و اهتمام خود را در مقابله به کار بسته است، مگر آنکه خطایی سهواً در این میان اتفاق افتاده باشد.

بعدها همین نسخه‌ی ابن ادریس مورد توجه سدیدالدین علی بن احمد الحلی قرار گرفت و نسخه‌ای از صحیفه را که از روی صحیفه‌ی علی بن السکون در ذی‌الحجة سال ۶۴۲ قمری نگاشته بود با نسخه‌ی ابن ادریس در ذی‌القعده سال ۶۵۴ قمری مقابله کرد و رمز نسخه‌ی ابن ادریس را سین و خ س قرار داد.

أبو عبداللّه محمد بن مکی (شهید اول) نیز نسخه‌ای از روی نسخه‌ی سدیدالدین علی بن احمد الحلی در تاریخ یازدهم شعبان ۷۷۲ قمری کتابت کرد.(۲) بعد از وی نیز شمس‌الدین محمد بن علی الجبعی جد شیخ بهائی نسخه‌ای از روی نسخه‌ی محمد بن مکی نگاشته است.(۳)

---

۱ ـ بحارالانوار: ۱۰۵ / ۱۳۴؛ الصحیفة السجادیة الجامعة: ۶۴۳.

۲ ـ بنگرید به مقالهٔ «نسخهٔ شهید اول از صحیفه» نوشتهٔ حجة الاسلام سید حسن موسوی بروجردی در سفینه شمارهٔ۷.

۳ ـ بحارالانوار: ۱۰۴ / ۲۱۱؛ الرسائل الرجالیة: ۲ / ۴۵۶؛ الصحیفة السجادیة الجامعة: ۶۴۳. نیز بنگرید به مقالهٔ

علامه‌ی مجلسی نیز نسخه‌ی صحیفه‌ی شمس‌الدین محمدبن علی الجبعی را به دست آورده و آن را استنساخ کرد و مورد استفاده قرار داد.

٤ ـ سلسله سند روایت صحیفه ابن ادریس:

ابن ادریس به سه طریق صحیفه سجادیه را روایت می‌کند:

طریق اوّل:

به نقل از عربی بن مسافر العبادی الحلی، از شاگردان ابو علی طوسی (مانند الیاس بن هاشم)، از بهاءالشرف[1]

طریق دوم:

به نقل از أبو علی طوسی (مفید ثانی)، از پدرش شیخ الطائفة محمدبن الحسن طوسی.

مولی محمّد تقی مجلسی، در باب نقل ابن ادریس از ابوعلی (ابن الطوسی) می‌نویسد:

«عالمان صحیفه نگار» نوشتهٔ حجةالاسلام ابوالفضل حافظیان در سفینه شمارهٔ ۷.

۱ ـ شیخ حر عاملی در امل الآمل: ۲ / ۱۶۹ آورده است که ابن مسافر صحیفه را از بهاء الشرف روایت کرده است. این طریق روایت در سلسله سند روایت صحیفه نجم‌الدین جعفربن محمدبن جعفربن هبةالله بن نما نیز آمده است. رک: الصحیفة السجادیة الجامعة: ۶۳۶. البته ابن مسافر در برخی از اساتید، صحیفه را از شیخ‌الیاس حائری به نقل از حمزة بن شهریار و به نقل از ابوعلی روایت نموده است. رک: الصحیفة السجادیة الجامعة: ۶۱۲. در برخی از اسانید نیز تنها به نقل از شیخ الیاس حائری به نقل از ابو علی روایت شده است. رک: الصحیفة السجادیه الجامعة: ۶۶۲ و ۶۶۳. همچنین ابو الحسن علی بن الخیاط نیز از عربی بن مسافر صحیفه را نقل کرده است. رک: الصحیفه الجامعة: ۶۳۶ و ۶۳۷ و ۶۵۸ و ۶۶۴. از دیگر اشخاصی که صحیفه را از ابن عربی روایت کرده‌اند می‌توان به محمدبن صالح، محمدبن ابی البرکات الصنعانی، علی بن ثابت السواری و السید محیی الدین محمد بن عبدالله بن زهرة نام برد. رک: الصحیفة السجادیة الجامعة: ۶۶۲ و ۶۶۴.

مشهور در اسانید، این است که یک یا دو واسطه در روایت ابـن ادریس از ابـوعلی وجود دارد؛ امّا این نیز ممکن است که ابن ادریس در سن پایین، صحیفه را از ابـوعلی شنیده باشد و روایات با واسطه، مربوط به دوران کهنسالی او باشد.[۱]

طریق سوم:

علامه مجلسی در ذکر سند روایت خود از صحیفه آورده است که ابن ادریس:

از شیخ ابو القاسم محمد بن أبی القاسم الطبری، از شیخ اجلّ ابوعلی الحسن، از پدر شیخ الطائفة محمد بن الحسن الطوسی صحیفه را نقل کرده است.[۲]

۵ ـ راویان صحیفه ابن ادریس:

اشخاصی که به نقل روایت صحیفه‌ی سجادیه از ابن ادریس پرداخته‌اند، عبارتند از:

۱) سید عبداللّه بن زهرة الحلبی[۳]

علامهٔ مجلسی در بحارالانوار ۱۱۰ / ۴۳ در باب ذکر اسناد روایت خود از صحیفه سجادیه آورده است که عبدالله بن زهرة از ابن ادریس و عمید الرؤسا هبة اللّه بن أحمد بن أیوب و علی بن السکون، صحیفه را روایت کرده است[۴]

البته ابن زهرة، صحیفه را از محمد بن شهرآشوب المازندرانی و شاذان بن جبرئیل القمی نیز روایت کرده است.[۵]

۲) سید فخار[۶]

وی همچنین صحیفه را از علی بن یحیی الخیاط[۷]، عمید الرؤسا[۸]، مـحمد بـن صالح[۹]، محمد بن جعفر المشهدی[۱۰]، ابوالحسن یحیی بن بطریق[۱۱]، محمد بن

---

۱ ـ بحارالانوار: ۱۱۰ / ۵۲.
۲ ـ الصحیفة السجادیة الجامعة: ۶۵۳.
۳ ـ همان: ۶۵۱.
۴ ـ همان: ۶۵۱.
۵ ـ همان: ۶۷۹.
۶ ـ همان: ۶۷۳.
۷ ـ همان: ۶۳۸.
۸ ـ همان: ۶۵۳.
۹ ـ همان: ۶۵۸.
۱۰ ـ همان.
۱۱ ـ همان: ۶۲۲.

محمد بن هارون [۱] و شاذان بن جبرئیل [۲] نیز روایت کرده است.

۳) ابن نما [۳]

ابن نما همچنین از شیخ ابی الحسن علی بن خیاط به نقل از عربی بن مسافر روایت صحیفه نموده است. [۴]

۴) المحقق [۵]

در اجازه‌ی روایت علامه محمدتقی مجلسی به محمد صادق کرباسی در بحارالانوار (۱۱۰ / ۷۹) آمده است که: **«ح [حیلولة]: عن المحقق، عن أبیه و ابن نما و ابن ادریس».** البته مسلم است که محقق در سال ۶۷۶ درگذشته و قاعدة نمی‌تواند روایت مستقیم و بلاواسطه‌ای از ابن ادریس (متوفی سنه ۵۹۸) داشته باشد.

۶ ـ حاشیهٔ ابن ادریس بر صحیفه

۶ ـ ۱. صحت انتساب رساله

آن چه در نگاه اول در کتب تراجم و فهارس مصنفات علما و مصادرکتابشناسی به نظر می‌رسد، عدم انتساب نگارش کتابی با عنوان «حاشیة الصحیفة السجادیة» و یا عنوانی مشابه به ابن ادریس است. اما وجود قرینه‌هایی، صحّت انتساب این کتاب به ابن ادریس را اثبات می‌کند، از جمله:

□ عنایت ویژه ابن ادریس به کتابت صحیفه سجادیه و دقت نظر وی در این باب و حواشی وی با رمز (سین) و (خ س) که تفصیل آن گذشت.

□ وجود ابن ادریس در سلسله سند صحیفه کامله، آن هم به طرق مختلف که ذکرش گذشت.

□ تصریح کاتب نسخه‌ی منحصر به فرد این رساله در انتها که آورده است **«تمت**

---

۱ ـ همان: ۶۶۹.　　۲ ـ همان: ۶۷۰.

۳ ـ همان: ۶۷۳؛ در روضات الجنات: ۲ / ۱۹۷ نیز ابن ادریس را از جمله مشایخ ابن نما برشمرده است.

۴ ـ همان: ۶۵۸.　　۵ ـ همان: ۶۷۴.

حاشية ابن ادريس على الصحيفة السجادية». با توجه به عنايت ويژه‌ای كه ابن ادريس حلی به صحيفه سجاديه داشته، می‌توان مطمئن شد كه مراد وی از ابن ادريس، همان محمد بن منصور بن احمد ادريس حلی مشهور است.

□ اهتمام به مباحث لغوی، از ديگر قراين است. چرا كه ابن ادريس در كتاب مشهور خود ـ السرائر ـ به مباحث لغوی پرداخته و در اين مسأله، از كتب فراونی چون الأبواب اصمعی، المجمل ابن فارس، الجمهرة ابن دريد، الكامل و الاشتقاقات مبرد، العين فراهيدی، النوادر ابن الاعرابی و به طور خاص از الصحاح جوهری بهره برده است.

□ در شرح لغات صحيفه‌ی سجاديه، تنها منبع مورد استفاده‌ی ابن ادريس، كتاب الصحاح است و اين عنايت ويژه به كتاب الصحاح، در السرائر نيز به چشم می‌خورد.

۶ـ۲. روش ابن ادريس

ابن ادريس خود در مقدمه كتاب، هدف از تأليف اين كتاب را اين گونه بيان می‌دارد:

«كان‌فيها الفاظ لغوية لكل‌احد لا تفهم‌و كلمات يحتاج‌فی فهم معانيها الی ان يترجم،فكتبت»

بنابراين ابن ادريس با شرح آن دسته از مفردات و كلماتی در صحيفهٔ سجاديه كه فهم آن برای عموم مشكل است، با توضيحی مجمل و روان ـ آن هم براساس ترتيب ادعيه و خارج از هرگونه شيوه‌های معمول معجمی ـ اقدام به نگارش اين اثر پرداخته است.

در اين رساله، حدود ۶۰۰ لغت در قالب ۵۴ دعا ـ البته به غير از دعای شماره ۱۱ و ۳۸ ـ توضيح و تفسير شده است.

ابن ادريس در بيان لغت مورد نظر، خود را محدود به ذكر عين كلمهٔ موجود در صحيفه نكرده و گاهی با بيان مصدر و يا شكل فعلی و يا اسمی لغت، به شرح و توضيح آن پرداخته است.

تنها مصدر لغوی كه ابن ادريس از آن در نگارش اين اثر بهره برده، كتاب «الصحاح فی اللغة» جوهری است. وی در مقدمه‌ی اين كتاب بيان می‌دارد كه آن دسته از توضيحاتی كه از خود اوست، با رمز (سين) و آن چه كه از مصادر ديگر بهره برده، به گونه‌ای رمزی،

در انتهای کلام مشخص کرده است. و تنها رمزی که وی به کار برده، حرف ص (صاد) است که نشانهٔ اختصاری کتاب صحاح اللغة جوهری است.

۶ـ۳. نسخ موجود از این رساله

تنها نسخهٔ موجود از این کتاب، نسخهٔ شمارهٔ ۴ / ۱۴۸۴۹ آستان قدس رضوی است که به خط نسخ، در غره جمادی الاول ۱۰۸۸ قمری در ۱۰ برگ ۲۵ سطری کتابت شده است. این نسخه را، سید محمدباقر سبزواری وقف کتابخانه آستان قدس رضوی کرده است.

مرحوم آقا بزرگ تهرانی نسخهٔ دیگری از این کتاب را به خط شیخ عبدالرحیم بن محمد علی تستری (از شاگردان علامه انصاری، متوفی ۱۳۱۳) گزارش می‌دهد که تاریخ کتابت آن سال ۱۳۰۵ قمری است و از روی نسخه آستان قدس رضوی کتابت شده است.[۱]

۶ـ۴. بخشی از متن کتاب (مقدمه و دعای اول و دوم صحیفه)

الحمد للّه الذی جعل الدعاء عبادة و ندب الیه، و وعد الداعین الاجابة و حسن المآب و الزلفی لدیه. و جعل ترک الدعاء استکباراً و توعّد علیه، فقال سبحانه فی کتابه المبین، ترغیباً للداعین و ترهیباً للمستکبرین: «ادعونی استجب لکم و ان الذین یستکبرون عن عبادتی سیدخلون جهم داخرین». و کان اعظم ما یتداول بین المتعبّدین، الصحیفة المنقولة عن سید العابدین علیه السلام، اذ هی حلاوة ثمرة اصلها سید المرسلین و نفس نفس متصلة بحضرة قدس رب العالمین. و کان فیها الفاظ لکل احد لا تفهم و کلمات یحتاج فی فهم معانیها الی ان یترجم. فکتبت علی بعض منها شیئا عثرت تعثرة فی کتب اللغة علیه. کتبت فی آخر کل کلام حرفا من حروف الکتاب الذی اخذت منه، لیتنبّه الناظر الیه. و ان کان منی، کتبت شیئا. و اختصرت ذلک اختصاراً مبیناً.

---

۱ ـ الذریعة: ۱۳ / ۳۵۸.

دعاؤه عليه السلام اذا ابتدا بالدعاء

النعت: الصفة (ص)؛[1]

الوهم: فعل احد القوى الباطنة، من الحافظة و الذاكرة و المتخلية و الواهمة (س)؛

ابتدع الشيء و اخترعه: اذا صنعه عن غير مثال (ص)؛[2]

استيعاب الشيء: استيصاله (ص)، بحيث لم يبق منه شيء من الآلاء النعم، (ص)؛

البرزخ: ما بين الدنيا و الآخرة من الموت الى البعث. فمن مات دخل فى البرزخ (ص)؛[3]

برق البصر: بالكسر يبرق برقا اذا تحير فلم يطرف. فاذا قلت برق بالفتح، فانما تعنى بريقه اذا شخص (ص)؛[4]

تضام القوم: اذا انضم بعضهم الى بعض (ص)؛[5]

الرأفة: أشد[6] الرحمة (ص)؛[7]

جشمته الأمر تجشيما: إذ كلفته اياه (ص)؛[8]

الظهير: المعين. و الظهيرة: الهاجرة (ص)؛[9]

دعاؤه بعد التحميد

ذرأ اللّه الخلق يذرءهم ذرءاً: خلقهم (ص)؛[10]

الحامة: الخاصة، يقال: كيف الحامة و العامة. و هؤلاء حامّة فلان أي اقرباؤه (ص)؛[11]

اسرة الرجل: رهطه[12]. و رهط الرجل: قومه و قبيلته. و الرهط: مادون العشرة من الرجال لا تكون فيهم امرأة (ص)؛[13]

---

۱ ـ الصحاح: ۱ / ۲۶۹.
۲ ـ همان: ۳ / ۱۱۸۳.
۳ ـ همان: ۱ / ۴۱۹.
۴ ـ همان: ۴ / ۱۴۴۹.
۵ ـ همان: ۵ / ۱۹۷۲.
۶ ـ نسخه: شدّ.
۷ ـ همان :۴ / ۱۳۶۲.
۸ ـ همان: ۵ / ۱۸۸۸.
۹ ـ همان: ۲ / ۷۳۱.
۱۰ ـ همان: ۱ / ۵۱.
۱۱ ـ همان: ۵ / ۱۹۰۷.
۱۲ ـ همان: ۲ / ۵۷۹.
۱۳ ـ همان: ۳ / ۱۱۲۸.

دأب فلان فی عمله: أی جدّ و تعب (ص)؛[1]

استتب الأمر: أی تهیأ و استقام (ص)؛[2]

نهد الی العدو و ینهد بالفتح: أی نهض (ص)؛[3]

العقر: القصر و کل بناء مرتفع (ص)؛[4]

الکدح:العمل و السعی، یقال: هو یکدح فی کذا، أی یکدّ فیه (ص).[5]

---

۱ ـ همان: ۱ / ۱۲۳.

۲ ـ همان: ۱ / ۹۰.

۳ ـ همان: ۲ / ۵۴۵.

۴ ـ همان: ۲ / ۷۵۵.

۵ ـ همان: ۱ / ۳۹۸.